

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΑΤΟΜΙΚΑ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΣΤΥΛΙΑΝΗ Δ. ΒΙΤΕΤΖΑΚΗ
Α.Μ. 1340200700520

ΑΘΗΝΑ 2009

Η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών

«Συλλογάται καλά, όποιος συλλογάται ελεύθερα.»

Ρήγας Φερραίος

Η ιδέα είναι στενά συνδεδεμένη με την προσωπικότητα. Είναι το αποτέλεσμα μιας εσωτερικής διεργασίας, ο καθρέπτης του ενδιάθετου κόσμου του ανθρώπου, η έκφραση της προσωπικής του στάσης.

Η ελευθερία του καθενός να στοχάζεται δεν μπορεί να περιοριστεί ή να ελεγχθεί. Ακόμα κι αν φυλακιστεί το σώμα (corpus), το πνεύμα (animus) θα μείνει ελεύθερο. Ζήτημα τίθεται λοιπόν, στο σημείο που η ιδέα θα πάρει τη μορφή γνώμης και θα εκδηλωθεί.

Αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι πιο συγκεκριμένα η παρουσίαση της ελευθερίας της έκφρασης και της διάδοσής της, οι οποίες πλαισιώνουν την μέγιστη αρχή της ελευθερίας των ιδεών.

Αρχικά θα γίνει αναφορά στο δικαίωμα του καθενός να εκφράζει τους στοχασμούς του, είτε γραπτώς είτε προφορικώς, όπως επίσης και στο δικαίωμά του να μην εξαναγκάζεται σε δημοσίευση αυτών, εφόσον έτσι έρχεται σε αντίθεση με τις ηθικές, κοινωνικές και γενικότερα τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις.

Αφού παρουσιαστεί η βασική σημασία της ελευθερίας της έκφρασης και η αναγκαιότητα της προστασίας της, τότε θα αναλυθούν οι τρόποι και οι προϋποθέσεις διάδοσης των ιδεών, ως απαραίτητο στοιχείο της ολοκληρωμένης κατοχύρωσης της ελευθερίας των ιδεών.

Πίνακας Περιεχομένων

1. Εισαγωγή.....	6
1.1. Γενικά τα ατομικά δικαιώματα.....	6
2. Οι ιδέες και η ελεύθερη διακίνησή τους.....	9
2.1. Ορολογία.....	9
2.2. Ελληνική Ρύθμιση. Διεθνής κατοχύρωση. Ξένα Συντάγματα.....	10
2.2.1. Προηγούμενα Συντάγματα.....	10
<i>i</i> Ισχύον Σύνταγμα.....	11
<i>ii</i> Κοινό δίκαιο.....	11
2.2.2. Διεθνής κατοχύρωση. Ξένα Συντάγματα.....	11
<i>i</i> Διεθνείς Συμβάσεις.....	11
<i>ii</i> Ξένα Συντάγματα.....	12
<i>iii</i> Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	13
2.3. Συναφείς έννοιες.....	14
<i>i</i> Ελευθερία γνώμης και Δημοκρατία.....	14
<i>ii</i> Ελευθερία αντιφρονούντων:.....	14
<i>iii</i> Ελευθερία της γνώμης και ανθρώπινη αξία.....	15
2.4. Μορφές έκφρασης των ιδεών.....	17
2.5. Φορείς.....	19
3. Προστατευόμενο αγαθό.....	20
3.1. Ορισμός.....	20
3.2. Αντικείμενο.....	20
3.3. Animus.....	20
3.4. Corpus.....	21
4. Οριοθετήσεις άσκησης στο γενικό επίπεδο εφαρμογής του δικαιώματος.....	22
4.1. Τι είναι η οριοθέτηση.....	22
4.2. Οριοθετήσεις από τα χρηστά ήθη/ ρήτρα χρηστότητας.....	22
4.3. Οριοθετήσεις από τα δικαιώματα των άλλων / Ρήτρα κοινωνικότητας.....	23
<i>i</i> Δικαίωμα στην τιμή και στην προσωπικότητα.....	23
<i>ii</i> Δικαίωμα ιδιοκτησίας.....	24
<i>iii</i> Δικαίωμα τήρησης του επαγγελματικού απορρήτου.....	24
<i>iv</i> Δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και στο ιδιωτικό απόρρητο.....	25
5. Περιορισμοί του δικαιώματος στο ειδικό πεδίο εφαρμογής.....	26
5.1. Γενικά.....	26
5.2. Ρητοί περιορισμοί.....	26

5.3. Μη ρητοί περιορισμοί.....	26
i Ελευθερία της γνώμης στο δικαστικό κλάδο, στο στρατό, στα σώματα ασφαλείας, στο δημόσιο τομέα.	27
ii Περιορισμοί ως προς τη μορφή της γλώσσας στο πλαίσιο ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων. 29	
iii Περιορισμοί στο πλαίσιο συμβατικών σχέσεων ιδιωτικού δικαίου (μισθωτική και εργασιακή σχέση).....	30
iv Περιορισμοί των δημοσιογράφων – Ελευθερία πολιτικού αρθρογράφου.	30
6. Ειδικά Θέματα.....	32
6.1. Εξύβριση.....	32
6.2. Θόρυβοι.....	32
6.3. Ιδιωτική ζωή.....	32
6.4. Αφισκοκολλήσεις και συνθήματα	33
7. Συμπέρασμα	34
8. Περίληψη.....	35
9. Summary	35
10. Νομολογία	36
11. Νομοθεσία.....	39
12. Συντομογραφίες.....	40
13. Λήμματα	41
14. Βιβλιογραφία.....	42
15. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις	43

Μία γυναίκα κακοποιήθηκε στο Αφγανιστάν επειδή περπατούσε στο δρόμο.
Ένας ομοφυλόφιλος άντρας χτυπήθηκε απ' την αστυνομία στην Βραζιλία επειδή προπαγάνδιζε το ασφαλές σεξ.
Ένας άντρας στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα καταδικάστηκε σε φυλάκιση και μαστίγωση γιατί παντρεύτηκε γυναίκα άλλου θρησκευάτος.

Ένα κοινό νήμα συνδέει αυτές τις παραβιάσεις δικαιωμάτων: οι διακρίσεις.

Το φύλο, οι ερωτικές επιλογές, η θρησκεία, οι ιδέες, η φυλή και η εθνικότητα δεν γίνονται απλώς λόγοι προκαταλήψεων, γίνονται μοχλοί που συσπειρώνουν εναντίον του Άλλου. Ποιος είναι ο Άλλος; Οποιοσδήποτε. Ο νεαρός μαύρος στους δρόμους των αμερικάνικων γκέτο, τα παιδιά του δρόμου στο Μπαγκλαντές και στη Γουατεμάλα, ο Αλβανός στο Κοσσυφοπέδιο, ο Αφρικανός μετανάστης στη Γαλλία και ο Τούρκος στη Γερμανία.

Πολλές φορές οι κυβερνήσεις όχι μόνο δεν εμποδίζουν αυτή τη βία αλλά και την ενισχύουν, ενσωματώνοντας τις διακρίσεις στη νομοθεσία τους. Κολακεύουν τις πλειοψηφίες και αυξάνουν την εξουσία τους επενδύοντας στο μίσος. Σε μια εποχή γενικευμένης σύγχυσης, ο ρατσισμός πουλάει.

Ο κατάλογος των Άλλων που υφίστανται διακρίσεις είναι ατελείωτος. Στην Αίγυπτο ο σύζυγος που σκοτώνει τη μοιχό γυναίκα του μπορεί να μείνει ατιμώρητος. Η σύζυγος που θα κάνει το ίδιο, απειλείται με εκτέλεση. Στην Αργεντινή, οι ομοφυλόφιλοι πέφτουν θύματα συστηματικών βασανιστηρίων από την αστυνομία. Στην Ουγγαρία, την Τσεχία και αλλού οι Τσιγγάνοι ξυλοκοποούνται από αστυνομικούς. Το ταξίδι στον "κόσμο των Άλλων" περνάει και από τη χώρα μας. Μπορούμε να κάνουμε στάση εκεί όπου κρατούνται ξένοι για πολλούς μήνες χωρίς καμία κατηγορία, ή στις αφίσες υποψηφίου δημάρχου Αθηναίων με μοναδικό σύνθημα την εκδίωξη των "λαθρομεταναστών".

Κι όμως οι Άλλοι δεν εξαφανίζονται, παρά τις "φιλότιμες" προσπάθειες σε όλο τον κόσμο. Υπερασπίζονται, και μαζί τους κι εμείς, το δικαίωμα στη διαφορετικότητα. Εξάλλου, αν το σκεφτούμε, θα διαπιστώσουμε πως όλοι μας μπορούμε να θεωρηθούμε για κάποιον λόγο Άλλοι. Έχουμε λοιπόν το καθήκον να αναζητούμε ανά στιγμή το αντίδοτο στο δηλητήριο της προκατάληψης και των διακρίσεων. *Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι σεβαστά, μόνο αν είναι σεβαστά για όλους.*

(περιοδικό Μαρτυρίες της Διεθνούς Αμνηστίας)

1. Εισαγωγή

1.1.Γενικά τα ατομικά δικαιώματα

Τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν αναμφίβολα έναν από τους πιο ευαίσθητους τομείς της σύγχρονης πολιτικής ζωής. Τελευταία μάλιστα υπάρχει παγκοσμίως αλλά και στη χώρα μας επίμονη και ολοένα εντονότερη συζήτηση γύρω από τα ατομικά δικαιώματα. Το ενδιαφέρον δε επικεντρώνεται κυρίως στην έννοια, το περιεχόμενο αλλά και στην έκτασή των ατομικών δικαιωμάτων. Τι είναι δηλαδή τα ατομικά δικαιώματα, ποιοι είναι οι φορείς τους, ποιοι μπορούν να τα επικαλεστούν και τι είδους ενέργεια αναπτύσσουν είναι μερικά μόνο από τα ερωτήματα που θέτει σήμερα ο κάθε προβληματισμένος πολίτης.

Αρχικά, ως επισημανθεί ότι κάθε προσπάθεια ορισμού των ατομικών δικαιωμάτων (civil rights, libertes publiques, Grundrechte) δεν μπορεί παρά να καταλήξει στην παραδοχή ότι αυτά ταυτίζονται με μια σφαίρα ελευθερίας που η έννομη τάξη αναγνωρίζει στους πολίτες κι η οποία μπορεί να λάβει περιεχόμενο τόσο θετικό (υποχρέωση προς πράξη), όσο και αρνητικό (υποχρέωση προς παράλειψη). Βασικός δε προορισμός τους είναι «να αποτρέψουν την απορρόφηση του κάθε ατόμου ξεχωριστά σε ένα ολοκληρωτικό κράτος, που είναι ακριβώς το κράτος χωρίς ατομικά δικαιώματα»¹.

Φορέας ατομικών δικαιωμάτων είναι ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά, ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας, εθνικότητας, προέλευσης, θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων, μορφωτικού, κοινωνικού ή οικονομικού επιπέδου². Έναντι των ατομικών δικαιωμάτων όλοι είναι ίσοι και κάθε διάκριση δεν μπορεί παρά να αντιβαίνει στην έννοια και στην αποστολή τους.

Στα διάφορα νομικά κείμενα και στις ανά τον κόσμο διακηρύξεις δεν απαντάται σταθερά η χρήση του όρου ατομικά δικαιώματα. Ο μελετητής πολύ συχνά θα συναντήσει τους όρους θεμελιώδη

¹ Π.Δ. Δαγτόγλου, *ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ Α'*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1991, σελ. 5

² Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ*, 2002, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 47 επ.

δικαιώματα, ανθρώπινα δικαιώματα, ατομικές ή ανθρώπινες ελευθερίες, συνταγματικές ελευθερίες του ανθρώπου. Η χρήση αυτών των όρων είναι συνήθως αδιάκριτη, καθώς οι μεταξύ τους ουσιαστικές διαφορές είναι ανύπαρκτες, ένας όμως έμπειρος αναγνώστης είναι σε θέση να διαγνώσει κάποιες λεπτές εννοιολογικές διαφορές.

Έτσι λοιπόν, ορμώμενοι από αυτή την παρατήρηση μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο όρος π.χ. συνταγματικές ελευθερίες δίνει βαρύτητα στις ελευθερίες που το κράτος παρέχει στους πολίτες, ενώ αντίθετα ο όρος ανθρώπινα δικαιώματα υποδηλώνει ότι τα δικαιώματα αυτά δεν έχουν απονεμηθεί από κάποιον τρίτο (και ιδίως το κράτος) αλλά είναι κατά μία έννοια εγγενή σε κάθε άνθρωπο. Οπότε δεν μπορεί παρά να απαιτούν και τον δέοντα σεβασμό, ανεξάρτητα από το γεγονός της αναγνώρισής τους ή μη³. Μπορεί δηλαδή να ειπωθεί ότι οι μεν συνταγματικές ελευθερίες τονίζουν την ιδιότητα του πολίτη, τα δε ανθρώπινα δικαιώματα την έννοια του ατόμου.

Τα ατομικά δικαιώματα απέχουν πολύ από το να χαρακτηριστούν απλές προγραμματικές προτάσεις και διακηρύξεις με κατευθυντήρια μόνο αξία ή, ακόμα χειρότερα, ευσήμονα ευχολόγια για το μέλλον. Η θέση κι η αποστολή τους είναι πολύ ουσιαστικότερες. Αποτελούν πλήρη δικαιώματα του ανθρώπου, είναι κείμενα δεσμευτικά για όλους (πολίτες και κράτος) και αποτελούν αγωγίμες και εξαναγκαστές έννομες αξιώσεις (ο πολίτης δηλαδή μπορεί να απαιτήσει το σεβασμό τους).

Στόχος των ατομικών δικαιωμάτων είναι να μεταβάλλουν τον άνθρωπο από απλό αντικείμενο δικαίου σε υποκείμενο δικαίου: του αναγνωρίζονται δικαιώματα και υποχρεώνεται το κράτος σε σεβασμό τους αφήνοντάς περιθώρια δράσης κι ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του. Ο σεβασμός άλλωστε των ατομικών δικαιωμάτων είναι ικανή και αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη ενός κράτους δικαίου. Και δεν πρέπει να λησμονείται ότι «ένα κράτος που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως υποκείμενο δικαίου διαφέρει ουσιαστικά από το κράτος για το οποίο ο άνθρωπος δεν είναι παρά αντικείμενο δικαίου»⁴.

Σημείο σταθμός στην εξέλιξη των ατομικών δικαιωμάτων στάθηκε η απονομή σε αυτά της ιδιότητας της τριτενέργειας. Η θεωρία της τριτενέργειας, που αποτελεί δημιούργημα της γερμανικής θεωρίας και νομολογίας (*Drittwirkung der Grundrechte*), σχετικά πρόσφατα εισχώρησε δυναμικά και

³ Κώστας Χ. Χρυσόγονος, *ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998, σελ. 4- 5.

⁴ Π.Δ. Δαγτόγλου, ο.π. σελ. 8

στην ελληνική θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων (μετά άλλωστε και την αναθεώρηση του 2001 είναι και συνταγματικά κατοχυρωμένη)⁵ μεταβάλλοντας άρδην το μέχρι τώρα πεδίο εφαρμογής τους.

Εν αντιθέσει με την παραδοσιακή θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων η οποία αποδέχεται την εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων μόνο στις σχέσεις του πολίτη με το κράτος (κάθετη ενέργεια), η θεωρία της τριτενέργειας πρεσβεύει την εφαρμογή των ατομικών δικαιωμάτων και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες αυτά προσιδιάζουν (οριζόντια ενέργεια). Τα ατομικά δηλαδή δικαιώματα τριτενεργούν κι ένας ιδιώτης μπορεί να αξιώσει άμεσα τον σεβασμό τους όχι μόνο από την κρατική εξουσία αλλά κι από τους τρίτους (ιδιώτες). Για την επιδίωξή τους δε θα στηριχτεί στις ίδιες ακριβώς νομικές βάσεις τις οποίες θα επικαλούνταν κι αν στρεφόταν εναντίον του κράτους (μπορεί δηλαδή να βασιστεί στο Σύνταγμα, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κ.α.)⁶.

Συνεπώς, ενώ μέχρι σήμερα η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων έναντι προσβολών που προέρχονταν από τρίτους ιδιώτες περνούσε μόνο μέσα από το ποινικό ή το αστικό δίκαιο, με το άρθρο 25 παρ. 1 Συντάγματος (τριτενέργεια), η προστασία αυτή διευρύνεται αποκτώντας περισσότερα ερείσματα. Και ο σύγχρονος πολίτης αποτελεσματικότερους και πληρέστερους μηχανισμούς διεκδίκησης των δικαιωμάτων του.

Σήμερα πάντως η διεθνής κοινότητα, η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι εθνικές κυβερνήσεις, αλλά και μια πλειάδα από μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και πνευματικούς ανθρώπους, αγωνιούν και αναρωτιούνται για το μέλλον και την ποιότητα των ατομικών δικαιωμάτων. Και δεν παύουν να τονίζουν τη σημασία της ενημέρωσης του πολίτη τόσο για τα δικαιώματά του όσο και για τους τρόπους προστασίας τους. Γιατί τα ατομικά δικαιώματα δεν είναι μια υπόθεση λίγων τεχνοκρατών αλλά μια πολύ ουσιαστική υπόθεση της ποιότητας ζωής όλων των πολιτών.

⁵ Το α. 25 παρ. 1 Συντάγματος ορίζει για τα ατομικά δικαιώματα ότι «*Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν*».

⁶ Βλ. Τζούλια Ηλιοπούλου- Στράγγα, *Η «τριτενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*, 1990, 49 επ.

2. Οι ιδέες και η ελεύθερη διακίνησή τους

2.1.Ορολογία

Η ελευθερία των στοχασμών / ιδεών αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της πνευματικής ελευθερίας. Για την απόδοσή της χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι, όπως ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης, της γνώμης, του λόγου κ.λπ. Η «ιδέα» αποτελεί κεντρική έννοια του πνευματικού χώρου. Ως *ιδέα* μπορεί να χαρακτηριστεί οποιαδήποτε αναφορά του ανθρωπίνου πνεύματος. Επομένως, ιδέα είναι οποιαδήποτε σκέψη, κρίση, αντίληψη της οποίας περιεχόμενο μπορεί να είναι ο,τιδήποτε. Ο *στοχασμός* είναι συνώνυμο της ιδέας, συλλογισμός. *Γνώμη* είναι η για οποιοδήποτε θέμα άποψη συγκεκριμένου ανθρώπου. Είναι η προσωπική τοποθέτηση του ατόμου απέναντι σε κάποια ιδέα, η υποκειμενική διάσταση της ιδέας. Άρα, ενώ η ιδέα αποτελεί πνευματική οντότητα ανεξάρτητη προς ορισμένο φορέα, η γνώμη εκφράζει τη σύνδεση της ιδέας προς συγκεκριμένο υποκείμενο.

Τα ελληνικά Συντάγματα κατά παράδοση προστατεύουν την «ελευθερία των στοχασμών»⁷. Το ισχύον Σύνταγμα στο άρθ. 14 § 1 προστατεύει την «ελευθερία έκφρασης και διάδοσης των στοχασμών».

⁷ Βλ. Η. Liddell/R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τομ. 4, σελ. 135
Στοχασμός: το σκοπεύειν ή σημαδεύειν εναντίον τινός, όθεν εικασία.

2.2. Ελληνική Ρύθμιση. Διεθνής κατοχύρωση. Ξένα Συντάγματα.

2.2.1. Προηγούμενα Συντάγματα

Στον Ελλαδικό χώρο από τα πρώτα κιόλας Συντάγματα προστατεύεται η ελευθερία έκφρασης, σκέψης και διάδοσης στοχασμών, καθώς επίσης και ο τύπος, που είναι ένα ιδιαίτερο μέσο έκφρασης και μαζικής επικοινωνίας. Εξάριση αποτελεί το Σ της Επιδαύρου (1822), το οποίο δεν περιείχε σχετική διάταξη.

- Το Σ του Άστρους του 1823, προστάτευε τις δοξασίες (παρ. η').⁸
- Το άρθρ. 26 του Σ της Τροιζήνας (1827) προστάτευε την ελευθερία των στοχασμών και της γνώμης.⁹
- Το Σ του 1844 όπως και τα επόμενα ελληνικά Συντάγματα κατοχυρώνουν την ελευθερία των στοχασμών.

Άρθρ. 10 Σ 1844¹⁰

- Άρθρ. 14 Σ 1864 εδ. α¹¹
- Άρθρ. 14 Σ 1911 παρ. 1 εδ. α : Ως άρθ. 14 Σ 1864
- Άρθρ. 16 Σ 1927 παρ. 1 εδ. α : Ως άρθ. 14 Σ 1911
- Άρθρ. 14 Σ 1952 παρ. 1 εδ. α : Ως άρθ. 16 Σ 1927
- Άρθρ. 14 ΣΚειμ 1968 παρ. 1¹²
- Άρθρ. 14 ΣΚειμ 1968/1973 παρ. 1 : Ως άρθ. 14 ΣΚειμ 1968
- Άρθρ. 14 Σ 1975 παρ. 1¹³

⁸ «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να κοινοποιώσιν άλλως τε και δια των τύπων τας δοξασίας των, αλλά με τους ακολούθους τρεις όρους...».

⁹ «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα, χωρίς προεξέτασιν να γράψωσι και να δημοσιεύωσιν ελευθέρως διά του τύπου ή άλλως τους στοχασμούς και τας γνώμας των, φυλάττοντες τους ακολούθους όρους...».

¹⁰ «Πας τις δύναται να δημοσιεύει προφορικώς τεμ εγγράφως, δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρών τους Νόμους του Κράτους».

¹¹ «Έκαστος δύναται να δημοσιεύει προφορικώς, εγγράφως, δια του τύπου τους στοχασμούς του, τηρών τους νόμους του Κράτους».

¹² «Έκαστος δύναται να εκφράζει προφορικώς, εγγράφως, διά του τύπου ή οπωσδήποτε άλλως τους στοχασμούς του, τηρών τους νόμους του Κράτους».

- Άρθρ. 14 παρ. 1 Σ 1975/1986 : Ως άρθ. 14 Σ 1975.

i Ισχύον Σύνταγμα

Άρθ. 14 παρ. 1 Σ 1975/1986/2001: «Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους».

ii Κοινό δίκαιο

Η ελευθερία των ιδεών προστατεύεται με πολλές διατάξεις της κοινής νομοθεσίας. Βλ. μετ. άλ. άρθ. 1-9 ν. 1491/1984, «Μέτρα για τη διευκόλυνση της διακίνησης των ιδεών, τον τρόπο διενέργειας της εμπορικής διαφήμισης κ.λπ.» Α' 173

2.2.2. Διεθνής κατοχύρωση. Ξένα Συντάγματα

i Διεθνείς Συμβάσεις

Σύμβασις διά την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ)

- Άρθ. 9¹⁴
- Άρθ. 10¹⁵

¹³ «Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους».

¹⁴ «Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας...».

¹⁵ «1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως κα την ελευθερία λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλεύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.
2. Η άσκησις των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας, δύναται να υπαχθή εις ορισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία διά την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

- Άρθ. 18¹⁶
- Άρθ. 19¹⁷

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (που κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997), στο άρθρο 19 παρ. 2 κατοχυρώνει την ελευθερία έκφρασης κάθε προσώπου.¹⁸

ii Ξένα Συντάγματα

- Αμερικάνικο Σύνταγμα 1787 : κατοχυρώνεται η ελευθερία της γνώμης με την 1^η τροποποίησή του, το οποίο κυρώθηκε το 1791.¹⁹
- Άρθ. 10 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789²⁰
- Άρθ. 11 της ίδιας διακήρυξης²¹
- Άρθ. 5 §1, 2 του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου²²
- Άρθ. 14 § 1 του βελγικού Σ
- Άρθ. 77 του δανικού
- Άρθ. 40 §6 στοιχ. α' του ιρλανδικού
- Άρθ. 20 του ισπανικού
- Άρθ. 21 § 1 του ιταλικού
- Άρθ. 24 § 1 του λουξεμβουργιανού

την υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας».

¹⁶ «1. Κάθε άτομο, έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας...».

¹⁷ «Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιονδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο».

¹⁸ Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, την λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεως κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης, ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του.

¹⁹ «Congress shall make no law... Abridging the freedom of speech or of the press...»

²⁰ «Κανείς δεν πρέπει να ενοχλείται για τις πεποιθήσεις του, ακόμη και τις θρησκευτικές, εφόσον η εκδήλωσή τους δεν διαταράσσει τη δημόσια τάξη που ορίζεται από το Νόμο».

²¹ «Η ελεύθερη επικοινωνία των σκέψεων και των απόψεων είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου. Κάθε πολίτης δύναται συνεπώς να μιλάει, να γράφει και να τυπώνει ελεύθερα, χωρίς να αποκλείεται να δίνει λόγο για κατάχρηση αυτής της ελευθερίας στις περιπτώσεις που καθορίζονται από το Νόμο».

²² «1. Καθένας έχει το δικαίωμα να εκφράζει και διαδίδει ελεύθερα τη γνώμη του προφορικά, γραπτά και με παραστάσεις και να αντλεί ανεμπόδιστα πληροφορίες από κάθε γενικά προσιτή πηγή... 2. Τα δικαιώματα αυτά έχουν όρια τις διατάξεις των γενικών νόμων, τις νομοθετικές διατάξεις για την προστασία της νεότητας και το δικαίωμα σεβασμού της προσωπικής τιμής».

- Άρθ. 7 του ολλανδικού και
- Άρθ. 37 του πορτογαλικού Σ.

iii Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης

Περί ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας,

- Άρθ. II- 70: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας...»
- Άρθ. II-71: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων».

2.3. Συναφείς έννοιες

i Ελευθερία γνώμης και Δημοκρατία

Η ελεύθερη έκφραση και διάδοση των ιδεών αποτελεί βασική αρχή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στον κοινωνικό χώρο ανήκουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι οποίες προστατεύονται ειδικά από το Σύνταγμα (άρθ. 13 Σ). Η προφορική εκδήλωση των πεποιθήσεων είναι κοινό κτήμα, ζωτικό της επικοινωνίας και της εξέλιξης. Ο λόγος δεν θα πρέπει να παρεμποδίζεται ή απειλείται από δυσμενείς συνέπειες.²³ Το δημοκρατικό πολίτευμα πρέπει να εγγυάται της πολυφωνία, έτσι ώστε ο καθένας να βρίσκει στη θέση του μέσα σε αυτό. Δεν είναι συνταγματικοί οι περιορισμοί και οι απαγορεύσεις σε πρόσωπα να εισέλθουν σε αίθουσα διαλέξεων ή να παραχωρήσουν συνέντευξη σε μέσα μαζικής ενημέρωσης ή ακόμα να εξαρτάται ο διορισμός σε θέσεις εργασίας από τον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται κάποιος για την πολιτική ζωή της χώρας.

Η ελευθερία της γνώμης αποτελεί μια από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις αντικειμενικής διασύνδεσης συνταγματικών δικαιωμάτων και πολιτεύματος, συνταγματικού προτύπου πολίτη και συνταγματικού προτύπου του κράτους. Η κατοχύρωση της ελευθερίας της γνώμης σημαίνει κατοχύρωση του δημοκρατικού πολιτεύματος και ανάστροφα. *Κατοχύρωση της Δημοκρατίας σημαίνει προστασία της ελευθερίας της γνώμης.*²⁴

*ii Ελευθερία αντιφρονούντων:*²⁵

Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι πολιτικές πεποιθήσεις και κυρίως με τη μορφή όχι της συμφωνίας, αλλά της αμφισβήτησης των κρατούντων. Η προστασία της «αντίθετης γνώμης» είναι προστασία αυτής

²³ Βλ. Δαλιτόγλου «Ατομικά Δικαιώματα» Α' τόμος σελ. 411.

²⁴ Βλ. Ανδρέας Γ. Δημοτρόπουλος «Συνταγματικά Δικαιώματα», τομ. 3, σελ 542

²⁵ Βλ. Ανδρέας Γ. Δημοτρόπουλος «Συνταγματικά Δικαιώματα», τομ. 3, σελ. 542

της ίδιας της Δημοκρατίας. Ελευθερία της γνώμης είναι κυρίως ελευθερία των αντιφρονούντων, διότι *οι εξυμνούντες την εξουσία ουδέποτε κινδύνευσαν.*

Οι πολιτικές διώξεις κατέχουν σημαντική θέση στο μελανό τμήμα της ιστορίας του ανθρώπου. Συλλήψεις, φόντοι, βασανισμοί, εξορίες κ. λπ. χρησιμοποιούνται από ανελεύθερα καθεστώτα για τον «σωφρονισμό» ή την εξαφάνιση των πολιτικών αντιπάλων. Τα ανελεύθερα καθεστώτα ασκούσαν πάντοτε έλεγχο των ιδεών. Κατά καιρούς τέθηκαν υπό διωγμό θρησκευτικές ή πολιτικές κ. λπ. ιδέες. Η αυταρχική κρατική εξουσία υπήρξε ιδιαίτερα εχθρική στην ελεύθερη σκέψη.

iii Ελευθερία της γνώμης και ανθρώπινη αξία

Ο άνθρωπος ως δισυπόστατο ον, δεν έχει μόνον υλική αλλά και πνευματική ζωή. Η ύπαρξη γνώμων, η διάδοση και η ανταλλαγή τους αποτελεί βασική έκφραση της πνευματικής ζωής του ανθρώπου. Η ιδέα είναι πνευματικό δημιούργημα, δημιούργημα του ανθρώπου. Αποτελεί την κύρια έκφραση της πνευματικής ζωής, την οποία μόνον ο άνθρωπος απολαμβάνει. Η προσβολή της ελευθερίας της γνώμης αποτελεί προσβολή της ανθρώπινης αξίας. Η ελευθερία της γνώμης ανήκει στα δικαιώματα πνευματικής υπόστασης, που περικλείουν και προστατεύουν την ανθρώπινη αξία.

«Μπορεί να διαφωνώ με αυτό που λέγεις, αλλά θα αγωνίζομαι για την ελευθερία σου να το
λέγεις.»

Βολταίρος

2.4. Μορφές έκφρασης των ιδεών

Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης είναι εκείνη η φάση κατά την οποία το άτομο εξωτερικεύει την γνώμη του, τη γνωστοποιεί σε τρίτους. Η γνώμη προστατεύεται ανεξάρτητα από τα μέσα και τον τρόπο έκφρασης της. Το Σύνταγμα αναφέρει ενδεικτικά τρεις τρόπους με τους οποίους καθίσταται δυνατή αυτή η εξωτερίκευση, τους τρεις πρακτικά σπουδαιότερους τρόπους: «προφορικός, εγγράφως και δια του τύπου». Οι ιδέες εκφράζονται προφορικός, οπότε πρόκειται για την ελευθερία του λόγου, δηλαδή με ήχους, είτε ζωντανή, είτε ηχογραφημένη, ακόμα και με μουσικό ήχο, ο κωφάλαλος με τη νοηματική γλώσσα, αφού δεν είναι ανάγκη το μήνυμα να γίνεται αντιληπτό από τον αποδέκτη του με κάποιο έγγραφο, είτε με χειρόγραφο, είτε με μηχανικό μέσο αναπαραχθέν, σε μάρμαρο, σε τοίχο ή με μέσα που καλύπτονται από τη γενικότερη έννοια του τύπου, όπως εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, αφίσες, θεατρικά έργα, τρόποι δηλαδή που αποσκοπούν στην πολλαπλή διάδοση της γνώσης.

Στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 14 § 1 πρέπει να υπάγουμε κάθε τρόπο επηρεασμού της κοινής γνώμης, υπαρκτός ή μελλοντικός, όπως ιδίως, η χρήση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και του κυβερνοχώρου.

Επίσης το άρθ. 14 § 1 του Σ καθιερώνει το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης της γνώμης μέσω της ραδιοτηλεόρασης, κρατικής ή ιδιωτικής. Έτσι η διάταξη του άρθ. 15 § 1 αποτελεί προέκταση της διάταξης της παραγράφου 1 του άρθ. 14.

Ένας τρόπος έκφρασης είναι και η ελευθερία διαδήλωσης σε δημόσιο δρόμο, δηλαδή η ελευθερία συνάθροισης, η οποία κατοχυρώνεται, μαζί με την ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι και της συνδικαλιστικής ελευθερίας, στο άρθ. 11 του Σ. Η ελευθερία αυτή στοχεύει στη διατύπωση γνώμης, την άσκηση κριτικής και τη μετάδοση πληροφοριών, ελευθερίες που προστατεύονται και από το άρθ. 10 της ΕΣΔΑ και αποτελούν συστατικά στοιχεία της υγιούς πολιτικής ζωής.

Στην έννοια του εγγράφου συμπεριλαμβάνεται και η πολιτική αφίσα, η οποία αναμφίβολα αποτελεί τρόπο έκφρασης και διάδοσης ιδεών καθότι, όπως προείπαμε, οι ιδέες περιλαμβάνουν και τις πολιτικές γνώμες, συμβάλλοντας στη δημιουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Το άρθ. 14 προστατεύει το μήνυμα αυτό καθαυτό. Επομένως, ακόμα και οι χειρονομίες, ο ειδικός τρόπος ένδυσης, και η επίδειξη μιας ορισμένης συμπεριφοράς προστατεύονται, αφού ελευθερία

έκφρασης σημαίνει ελευθερία του τρόπου έκφρασης²⁶, ανεξάρτητα από το αν ο αποδέκτης αντιλαμβάνεται ή κατανοεί το μήνυμα. Προκειμένου να αναχθεί το έγγραφο σε τύπο, ώστε να υπάγεται στις προστατευτικές του τύπου διατάξεις των παραγράφων 2 και επ. του άρθ. 14 θα πρέπει το έγγραφο να πληροί κάποιες προϋποθέσεις. Πάντως μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως από όλους τους τρόπους έκφρασης και διάδοσης των ιδεών, το Σ δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έκφραση της γνώμης μέσω του τύπου, αφού στην § 2 του άρθ. 14 η ελευθερία του τύπου κατοχυρώνεται ως θεσμική εγγύηση.

²⁶ Βλ. Δημητρόπουλος Ανδρέας, *όπ. παρ.*, σελ. 91

2.5. Φορείς

Φορείς του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης και διάδοσης είναι «έκαστος», όπως προκύπτει από τη συνταγματική διατύπωση. Άρα, την ελευθερία της γνώμης την έχουν οι έλληνες πολίτες, οι αλλοδαποί, οι ανιθαγενείς, χωρίς διακρίσεις, τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, οι ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, όπως τα πολιτικά κόμματα. Κάθε πρόσωπο που βρίσκεται στην Ελλάδα, άρχοντες, αρχόμενοι και μη. Τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου μπορούν υπό προϋποθέσεις να εκφράζουν τη γνώμη τους όταν δηλαδή είναι εκφραστές των αντίστοιχων δικαιωμάτων και ιδρυμάτων, όπως οι Σύγκλητοι των Α.Ε.Ι. για μεταρρυθμίσεις ή μέτρα που το Υπουργείο Παιδείας προτίθεται να λάβει.²⁷

Και οι μαθητές των σχολείων και οι κρατούμενοι, των οποίων η ελευθερία έκφρασης της γνώμης δεν μπορεί να περιοριστεί διότι τέτοιος περιορισμός θα ήταν ασυμβίβαστος με την κατάσταση φυλάκισης και θα επιτρεπόταν μόνο αν ήταν απόρροια της λογικής συνέπειας της κρατήσεως. Ιδιαίτερη βαρύτητα ωστόσο αποκτά το δικαίωμα αυτό στα πολιτικά κόμματα και στις συνδικαλιστικές οργανώσεις.

Σύμφωνα με τα άρθ. 11, 12, 23 και 29 του Σ οι ελευθερίες συναθροίσεως, ενώσεως καθώς και το δικαίωμα ίδρυσης πολιτικού κόμματος και προσχώρησης σε αυτό κατοχυρώνονται μόνο για τους Έλληνες πολίτες. Επιφύλαξη κρατεί το Σ και ως προς τα πολιτικά δικαιώματα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι (όχι πάντως και στις δημοτικές εκλογές, εφόσον είναι κάτοικος χώρας της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και του διορισμού ως μμελούς της κυβέρνησης. Παρατηρούμε λοιπόν πως η ελευθερία της γνώμης δεν επεκτείνεται και στις πολιτικές δραστηριότητες των αλλοδαπών.

²⁷ Βλ. Χρυσογόνος Κώστας, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, σελ. 274

3. Προστατευόμενο αγαθό

3.1.Ορισμός

Ως *ιδέα* με την ευρύτατη έννοια του όρου μπορεί να οριστεί: *οποιαδήποτε αναφορά του ανθρώπινου πνεύματος*. Ιδέα είναι επομένως οποιαδήποτε σκέψη, αντίληψη, κρίση κ.λπ.²⁸

Ο ειδικότερος προσδιορισμός της έννοιας «ιδέα» έχει περιπλέξει τη σύγχρονη φιλοσοφική και νομική σκέψη σε ανυπέβλητες δυσχέρειες λόγω της πολλαπλότητας του νοήματός του. Μέσα στο Σ η «ιδέα» δεν αναφέρεται ως φιλοσοφικός όρος. Το ευρύτερο νόημά του χρησιμοποιείται από το συντακτικό νομοθέτη με σκοπό να εξασφαλισθεί η μεγαλύτερη συνταγματική προστασία.

3.2.Αντικείμενο

Αυτή η προσέγγιση αντικατοπτρίζει ένα αντικείμενο συνταγματικής προστασίας. Το αντικείμενο αυτό του σχετικού δικαιώματος είναι το αγαθό πάνω στο οποίο ασκείται η εξουσία που απορρέει από αυτό. Από αυτό δηλαδή από το εννοιολογικό περιεχόμενο της ιδέας καθορίζεται ειδικότερα το μέγεθος της συνταγματικής προστασίας δηλαδή το μέγεθος του προστατευτικού περιεχομένου του δικαιώματος. Η ιδέα όσον αφορά στην αντίληψή της ως αντικείμενο του δικαιώματος αποτελεί πραγματικό και συνταγματικό αγαθό και συντίθεται από τα δύο βασικά στοιχεία που συνθέτουν τη φύση του πράγματος, ύλη και πνεύμα, *corpus* και *animus*.

3.3.Animus

Η ιδέα αποτελεί οντότητα του πνεύματος και δημιουργημά του. Κάτω από αυτό το ιδεολογικό πρίσμα έχει πνευματική υπόσταση *animus*, περιέχει κάποιας μορφής «μήνυμα» και γίνεται αντιληπτή μέσω της νοητικής λειτουργίας.

²⁸ Βλ. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, τομ. 3. Σελ.535

3.4. Corpus

Το corpus αποτελεί την υλική αντανάκλαση της ιδέας. Στον υλικό, εξωτερικό κόσμο η ιδέα αποκτά υλική υπόσταση είτε άμεση, είτε έμμεση, συμβολική. Η συμβολική αυτή υπόσταση θα μπορούσε να ειπωθεί ότι περιλαμβάνει ανάμεσα σε άλλα, τα διάφορα σύμβολα των διάφορων πολιτικών και κοινωνικών αλλά και θρησκευτικών ιδεολογιών. Επομένως οι ιδέες περιλαμβάνουν και τα δύο θεμελιώδη στοιχεία της φύσης του πράγματος, *animus* και *corpus*. Μέσω του τελευταίου, δηλαδή της υλοποίησης πραγματοποιείται η μεταφορά των ιδεών στον αισθητό κόσμο. Η σύμφωνα με τα παραπάνω υλική υπόσταση των ιδεών ποικίλει και παραλλάσει αναλόγως του ουσιαστικού περιεχομένου τους αλλά και κάποιων άλλων επιπρόσθετων παραγόντων.

4. Οριοθετήσεις άσκησης στο γενικό επίπεδο εφαρμογής του δικαιώματος

4.1. Τι είναι η οριοθέτηση

Στο περιεχόμενο κάθε δικαιώματος ανήκει και η άσκησή του, η οποία δεν είναι απεριόριστη, αλλά προσδιορίζεται και οριοθετείται. Οι οριοθετήσεις της άσκησης χαράσσουν τα ανώτατα δυνατά όρια του δικαιώματος, τα όρια της νόμιμης άσκησής του από τις οριοθετήσεις προκύπτουν δεσμεύσεις οιονεί περιορισμοί και ως προς την έκφραση των ιδεών, οι οποίοι δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως περιορισμοί. Πρόκειται απλώς για αποδοκιμαζόμενες μορφές έκφρασης ακριβώς επειδή βρίσκονται πέραν των νομίμων ορίων άσκησης. Οι οριοθετήσεις που γίνονται δεκτές σε κάθε ένα συνταγματικό δικαίωμα περιλαμβάνονται στο άρθ. 5 § 1 του Σ σύμφωνα με το οποίο «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ ή τα χρηστά ήθη.

4.2. Οριοθετήσεις από τα χρηστά ήθη/ ρήτρα χρηστότητας

Η ελευθερία του ατόμου να εκφράζει και να διακινεί τις ιδέες του είναι καταρχάς απεριόριστη, εφόσον όμως δεν παραβιάζει τα χρηστά ήθη. Τα χρηστά ήθη αποτελούν μια αόριστη νομική έννοια και περικλείουν τις αντιλήψεις περί κοινωνικής ηθικής που επικρατούν σε ορισμένο τόπο και χρόνο. Δεν αφορούν μόνο τη γενετησία ηθική, αλλά και όλες τις πλευρές των ανθρωπίνων σχέσεων. Στα χρηστά ήθη μπορεί να αντίκειται όχι μόνο ένα πορνογράφημα αλλά και αναπαράσταση ή απεικόνιση βίας. Οι περιορισμοί επομένως, του τόπου και του τρόπου πώλησης ορισμένων εντύπων, ή του περιεχομένου ή

του χρόνου και τρόπου εκπομπής ραδιοηλεκτρικών προγραμμάτων με πορνογραφικές ή βίαιες σκηνές, αποτελούν καταρχήν συνταγματικά θεμιτές δεσμεύσεις της ελευθερίας της γνώμης.

4.3.Οριοθετήσεις από τα δικαιώματα των άλλων / Ρήτρα κοινωνικότητας

Δικαίωμα στο περιβάλλον

Δέσμευση της ελευθερίας της γνώμης επιβάλλουν και τα δικαιώματα των λοιπών κοινωνιών του δικαίου, όπως εν προκειμένω το δικαίωμα στο περιβάλλον (άρθ. 24 Σ). Η ελευθερία της γνώμης δεν μπορεί να γίνει με τρόπους που μολύνουν ή υποβαθμίζουν το περιβάλλον. Έτσι, απαγορεύεται απολύτως η εγχάραξη επιγραφών σε αρχαία μνημεία, αλλά και η εκκωφαντική διακήρυξη των πεποιθήσεων με μεγάφωνα εντός κατοικημένης περιοχής ή κατά διάρκεια της νύχτας. Κατά την εύλογη διάρκεια όμως της προεκλογικής περιόδου, για ευνόητους λόγους, η ελευθερία της έκφρασης διευρύνεται και επανέρχεται μετά το πέρας των εκλογών.²⁹

ι Δικαίωμα στην τιμή και στην προσωπικότητα.

Όπως ορίζει το Σ στο άρθ. 5 § 2, όλοι όσοι βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της τιμής τους. Η τιμή αποτελεί έννομο αγαθό με κοινωνική αναφορά. Πρόκειται για την γενικότερη αξιολόγηση των μελών της κοινωνίας για συγκεκριμένο πρόσωπο. Ως εκ τούτου η τιμή αποτελεί και στοιχείο της προσωπικότητας.

Η ελευθερία της γνώμης δεν περιλαμβάνει όμως και την ελευθερία της εξυβρίσεως ή της δυσφημίσεως. Επομένως ο κολασμός των εγκλημάτων κατά της τιμής από τον Ποινικό Κώδικα αποτελούν οιονεί περιορισμούς απολύτως αναγκαίους προκειμένου να διαφυλάσσεται και η άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων και η ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.³⁰

²⁹ Βλ. άρθ. 4 § 5 ν. 1491/ 1984 «Μέτρα για την διευκόλυνση της διακίνησης των ιδεών, τον τρόπο διενέργειας της εμπορικής διαφήμισης κ.τ.λ.».

³⁰ Βλ. Κολύρης Φ., Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και η οριοθέτηση της περιύβρισης και δυσφήμισης της δημόσιας αρχής, Σύμμεικτα Φ. Βεγλερή, 1988, τομ. ΙΙ, σελ. 227

Δεν αφορά όμως την προστασία της τιμής, η τιμώρηση της «περιυβρίσεως της αρχής» (πρώην άρθ. 181 ΠΚ), γιατί η τιμή προστατεύεται από τις διατάξεις των άρθρων 361 επ. ΠΚ περί εγκλημάτων κατά της τιμής. Εκείνο που προστάτευε το πρώην άρθ. 181 ΠΚ ήταν η αυθεντία των δημόσιων αρχών και αρχηγών κομμάτων, ένα αγαθό γνωστό στο Σ και ξένο προς την ουσία της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Μια τέτοια ποινική διάταξη δεν μπορεί να περιορίσει τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία της γνώμης. Η τιμή των δημόσιων αξιωματούχων προστατεύεται επαρκώς από τα άρθ. 361 επ. ΠΚ. Ορθά επομένως καταργήθηκε η διάταξη του πρώην άρθ. 181 ΠΚ που τιμωρούσε την «περιύβριση της αρχής και συμβόλων».

Όσον αφορά στη σατιρική κριτική των δημοσίων προσώπων, δεν αποτελεί καθεαυτή προσβολή της τιμής και επιτρέπεται εκτός εάν συγκροτεί *in concreto* έγκλημα κατά της τιμής ή αθέμιτη προσβολή του απαραβίαστου της ιδιωτικής ζωής.

ii Δικαίωμα ιδιοκτησίας

Η ελευθερία έκφρασης της γνώμης ή των πεποιθήσεων δεν μπορεί να προσβάλλει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας (άρθ. 17 Σ). Ζήτημα εν προκειμένω γεννάται ως προς την αναγραφή συνθημάτων και τις αφισοκολλήσεις σε τοίχους ξένης ιδιοκτησίας, ως τρόπους έκφρασης της γνώμης. Έχει κριθεί νομολογιακά, ότι δεν είναι αντίθετη προς το άρθ. 14 του Σ η με αστυνομική διάταξη απαγόρευση αναγραφής συνθημάτων σε ξένες οικοδομές, όπως και η ρύθμιση των αφισοκολλήσεων³¹, εφόσον δεν αποκλείει γενικώς και απολύτως άλλους τρόπους εκφράσεως. Βέβαιο είναι πάντως ότι δεν απαγορεύεται από το Σ υπό ορισμένους όρους, ο καθορισμός ειδικών χώρων για την επικόλληση αφισών. Ειδικά για μη εμπορικές αφίσες θα μπορούσε ενδεχομένως να θεωρηθεί ως νόμιμος περιορισμός της ιδιοκτησίας, ή κατά το νόμο υποχρέωση του ιδιοκτήτη να δεχθεί π.χ. την τοποθέτηση ειδικού πλαισίου αφισοκολλήσεων στην οικοδομή του, αλλά μόνο αν ο σχετικός χώρος δεν μπορεί να βρεθεί σε δημόσιες οικοδομές.³²

iii Δικαίωμα τήρησης του επαγγελματικού απορρήτου

³¹ ΑΠ 1241/1976, ΤοΣ 1977, σελ. 176

³² Κασιμάτης Γ., Η αντισυνταγματικότητα της απαγόρευσης των αφισοκολλήσεων, ΤοΣ 1977,37., Μάνεσης Αρ., Η συνταγματική προστασία της ελεύθερης κυκλοφορίας των εντύπων και η εφαρμογή της στην πράξη, ΤοΣ 1977.

Η ελευθερία γνώμης δεν μπορεί να καταλύσει το απόρρητο με το οποίο περιβάλλονται ορισμένα επαγγέλματα, όπως του ιατρού, του δικηγόρου ή λειτουργήματα όπως του εξομολογητή. Το απόρρητο πρέπει να τηρηθεί διαφορετικά παύει να υπάρχει η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ εκείνου που δίνει και εκείνου που λαμβάνει την πληροφορία. Έτσι π.χ. ένα στέλεχος επιχείρησης μπορεί ασφαλώς να εκφράσει, με οποιονδήποτε πρόσφορο μέσο, τη γνώμη του για την πορεία του αντίστοιχου κλάδου της βιομηχανίας. Δεν επιτρέπεται όμως να επικαλεστεί και να αποκαλύψει απόρρητα της επιχείρησης για τη θεμελίωση των απόψεών του, διευκολύνοντας έτσι την άσκηση ουσιαστικά βιομηχανικής κατασκοπίας από ανταγωνιστικές επιχειρήσεις.

Οι νομοθετικές διατάξεις επομένως που επιβάλλουν εχεμύθεια και απαγορεύουν και τιμωρούν την αποκάλυψη των σχετικών μυστικών αποτελούν κατ' αρχήν θεμιτή δέσμευση της ελευθερίας της γνώμης.

iv Δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και στο ιδιωτικό απόρρητο

Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, έχουν αναχθεί από τον συνταγματικό νομοθέτη ως αξίες προστασίας από κάθε προσβολή, κατοχυρώνοντας το «απόρρητο» της ιδιωτικής ζωής (Σ άρθ. 9). Άρα η ελευθερία έκφρασης δεν παρέχει εξουσία γνωστοποίησης πληροφοριών που ανάγονται στην ιδιωτική ζωή άλλων ανθρώπων.

5. Περιορισμοί του δικαιώματος στο ειδικό πεδίο εφαρμογής³³

5.1.Γενικά

Η ελευθερία έκφρασης ασκούμενη στο πλαίσιο της γενικής σχέσης οριοθετείται κατά τόπο, χρόνο και τρόπο. Οι γενικές οριοθετήσεις θέτουν το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται το συνταγματικό δικαίωμα. Ο καθένας έχει δικαίωμα να εκφράζει τους στοχασμούς του, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σ ή τα χρηστά ήθη. Η ελευθερία έκφρασης δεν παρέχει στον φορέα του δικαιώματος δυνατότητα προσβολής των χρηστών ηθών, ή προσβολής των δικαιωμάτων των άλλων. Δεν επιτρέπεται ακόμα η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης.³⁴

5.2.Ρητοί περιορισμοί

Σύμφωνα με το άρθ. 48 του Σ για την κατάσταση πολιορκίας, η ελευθερία της γνώμης μπορεί να αναστέλλεται. Η αναστολή αυτή προβλέπεται απ' ευθείας εκ του Σ και εφαρμόζεται μόνο κατά την ύπαρξη εσωτερικού ή εξωτερικού κινδύνου.

5.3.Μη ρητοί περιορισμοί

Το ειδικό πεδίο εφαρμογής των Συνταγματικών Δικαιωμάτων, διακρίνεται από το γενικό κατά το ότι:

³³ <http://www.jurisconsultus.gr/pubs/uploads/2540.pdf>

³⁴ Βλ. Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, τομ. 3, σελ.549-550

- Δεν αφορά όλους τους πολίτες, αλλά μόνο εκείνους που τελούν εντός μιας έννομης σχέσης ή θεσμού (υποκειμενικό κριτήριο).
- Έχει παροδικό χαρακτήρα (χρονικό κριτήριο)
- Αποτελεί την εξαίρεση από τον κανόνα της εφαρμογής του γενικού περιεχομένου των Συνταγματικών δικαιωμάτων (ουσιαστικό κριτήριο), γι' αυτό άλλωστε οι περιορισμοί είναι ειδικοί.

i Ελευθερία της γνώμης στο δικαστικό κλάδο, στο στρατό, στα σώματα ασφαλείας, στο δημόσιο τομέα.

Το άρθρο 29 παρ. 3 Συντ. επιβάλλει περιορισμούς στην έκφραση της πολιτικής συνείδησης σε όλους όσοι υπηρετούν στον σκληρό πυρήνα του Δημοσίου τομέα. Στις περιπτώσεις αυτές η αρχή της ιδιαιτερότητάς του κράτους επιβάλλει τη μη ανακοίνωση των πολιτικών πεποιθήσεων ενός εκάστου (θεσμική προσαρμογή του δικαιώματος).

α) Ως προς τους δημοσίους υπαλλήλους ³⁵

Ως προς τους δημοσίους υπαλλήλους, η ρύθμιση του Συντάγματος δεν ήταν πάντοτε ίδια, καθώς με την αναθεώρηση του 2001 εισήχθη σημαντική διαφοροποίηση ως προς το προϊσχύσαν δίκαιο.

Πιο συγκεκριμένα, πριν την αναθεώρηση του 2001, το Σύνταγμα απαγόρευε στους δημοσίους υπαλλήλους οποιαδήποτε εκδήλωση υπέρ πολιτικού κόμματος κατά τρόπο καθολικό και απόλυτο. Στις απαγορευμένες «εκδηλώσεις» ανήκε κατά κύριο λόγο η έκφραση και η διάδοση γνώμης (με προπαγάνδα μέσα στην υπηρεσία, αρθρογραφία, διαλέξεις, συνεντεύξεις κτλ) υπέρ ή κατά ορισμένου πολιτικού κόμματος, ή κατά των κομμάτων εν γένει «προφορικός, εγγράφως και δια του τύπου».

³⁵ Βλ. Καννελοπούλου Ν., Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων, 1990.
Καννελοπούλου Ν. / Μακροδημήτρης Ν. / Χρυσανθάκης Χ., Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, 1993
Κόρσος Δ., Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημοσίων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων; ΤοΣ 1987, σελ.235
Τάχος Α., Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, 1981, σελ.171

Αντίθετα ως προς τους υπαλλήλους των ΟΤΑ, των λοιπών ν.π.δ.δ. και των υπαλλήλων των δημοσίων επιχειρήσεων απαγόρευε απλώς την ανάληψη ενεργού δράσεως υπέρ ενός κόμματος, με την έννοια της συστηματικής και «ανοιχτής» συμβολής του υπαλλήλου στον κομματικό αγώνα.

Με την αναθεώρηση του 2001, οι παραπάνω περιορισμοί αμβλύθηκαν σημαντικά. Έτσι η απαγόρευση κομματικών εκδηλώσεων στους δημοσίους υπαλλήλους ισχύει μόνο εάν λαμβάνει χώρα «κατά την άσκηση των καθηκόντων τους». Υπ' αυτή την έννοια, επιτρέπεται και η ενεργός δράση υπέρ ή κατά κόμματος, αρκεί να μην λαμβάνει χώρα κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Η νέα αυτή ρύθμιση συνέβαλε αναπόφευκτα στην κομματικοποίηση των δημοσίων υπαλλήλων.

β) Ως προς τους δικαστικούς λειτουργούς και όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας.³⁶

Ως προς την κατηγορία αυτή, η διάταξη του Συντάγματος είναι σαφής (άρθρο 29 παρ. 3 εδ.α), απαγορεύει οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, κατά τρόπο απόλυτο δηλαδή τόσο εντός όσο και εκτός υπηρεσίας. Ο περιορισμός αυτός αποσκοπεί στην κομματική ουδετερότητα και την ομαλή λειτουργία του κράτους και ως εκ τούτου είναι θεμιτός και επιτρεπόμενος.

Πέρα από τους δύο περιορισμούς της ελευθερίας της γνώμης και πληροφορίας που περιέχει το ίδιο το Σύνταγμα στο άρθρο 29 παρ.3, είναι δυνατοί περιορισμοί που προβλέπονται από το νόμο και είναι αναγκαίοι για την ορθή λειτουργία της ειδικής εξουσιαστικής σχέσης, χωρίς να προσβάλλουν τον πυρήνα του δικαιώματος.

Τέτοιον ανεπίτρεπτο περιορισμό συνιστά και η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος από προηγούμενη άδεια της προϊστάμενης ή άλλης αρχής, δεδομένου ότι σε περίπτωση άρνησης παροχής της άδειας καθίσταται ανενεργό το βασικό για την έννοια της δημοκρατίας ατομικό αυτό δικαίωμα.³⁷

³⁶ Βλ. Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, 1992.

Βλ. ακόμα άρθρο 25 παρ.1-3 Γενικού Κανονισμού Υπηρεσίας στο Στρατό (π.δ. 1301 / 1984).

³⁷ Βλ. ΣτΕ 780/1981, ΤοΣ 1982, σελ 74, ΔιοικΕφΑθ 1834/1994, ΔιΔικ 1996, σελ 381, ΣτΕ 1802/1986, ΤοΣ 1987, σελ, 341

Ειδικότερα γίνεται δεκτό ότι δεν μπορεί να θεμελιώσει πειθαρχικό παράπτωμα η διατύπωση από τον υπάλληλο γνώμης αντίθετης από εκείνη της προϊστάμενης του αρχής ή της κυβέρνησης, εφόσον αυτή χαρακτηρίζεται από «αντικειμενικότητα», Ανεπίτρεπτη κριτική υφίσταται μόνο όταν η διατύπωση της γνώμης γίνεται με ύφος οξύ και εριστικό και με τη μορφή αντιδικίας προς τη δημόσια αρχή.³⁸ Παραπέρα ο υπάλληλος δεν επιτρέπεται να κάνει χρήση της ιδιότητάς του για να διαδίδει τις ιδέες του, ούτε να επηρεάζεται από τις πολιτικές πεποιθήσεις του ίδιου ή των ενδιαφερομένων κατά την υπηρεσιακή ρύθμιση των υποθέσεών τους και οφείλει ιεραρχική υποταγή στην κυβέρνηση.

Ως προς τους στρατιωτικούς τέλος το Συμβούλιο της Επικρατείας είχε κρίνει ότι είναι αντισυνταγματική η γενική απαγόρευση έστω και απλής κατοχής και ανάγνωσης μέσα στις μονάδες τους κάθε φύσης πολιτικών εντύπων και εκδόσεων που μπορούν να κλονίσουν την πειθαρχία ή έχουν αντιστρατιωτικό περιεχόμενο. Αργότερα ωστόσο υπαναχώρησε από την αρχική ορθή θέση του, δεδομένο ότι είναι θεμιτή η απαγόρευση εισαγωγής στις μονάδες εντύπων τέτοιου περιεχομένου.³⁹ Την πειθαρχία πάντως δεν μπορεί να την κλονίσει η «κατά μόνας» ανάγνωση ή η απλή κατοχή εντύπων, αλλά μόνο η επιδεικτική τυχόν προβολή τους. Ως αντισυνταγματική θεωρήθηκε πάντως η απαγόρευση στους δόκιμους αστυφύλακες να εισάγουν και διαβάζουν μέσα στη Σχολή τους έντυπα γενικά μη σχετιζόμενα προς τα διδασκόμενα μαθήματα.⁴⁰

ii Περιορισμοί ως προς τη μορφή της γλώσσας στο πλαίσιο ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων.

Η μορφή της γλώσσας και η γραφή της, εμπίπτει κατ' αρχήν στην απόλυτη ελευθερία του εκφραζόμενου να χρησιμοποιεί τη γλώσσα της προτίμησής του. Στην απόλυτη κρίση του επομένως απόκειται αν θα χρησιμοποιήσει δημοτική ή καθαρεύουσα και ποια μορφή γραφής της γλώσσας (πολυτονικό ή μονοτονικό ή ατονικό σύστημα).

Ωστόσο στο πλαίσιο ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων, όπως είναι η δημοσιούπαλληλική και η σχολική σχέση, μπορεί να ορίζεται και να επιβάλλεται η μορφή της γλώσσας. Ένας τέτοιος περιορισμός

³⁸ Βλ. ΣτΕ 1048/1975, ΤοΣ 1976, σελ. 337, ΣτΕ 3820/1990, ΕλλΔνη 1992, σελ 220

³⁹ Βλ. ΣτΕ 720/1983, ΤοΣ 1984, σελ.113, ΣτΕ 652/1994. ΤοΣ 1995, σελ. 206

⁴⁰ Βλ. ΣτΕ 452/1995, ΤοΣ 1995 σελ. 960

είναι ανεκτός μόνο στο μέτρο που η ιδιομορφία είναι απαραίτητη για την εύλογη λειτουργία της σχέσης. Η εισαγωγή της δημοτικής και του μονοτονικού συστήματος είναι μεν υποχρεωτική στη νομοθεσία, στη διοίκηση, όχι όμως στους ιδιώτες.⁴¹

Η επιταγή επομένως ή απαγόρευση της μιας ή της άλλης μορφής γλώσσας ή της γραφής της κατά τη σύνταξη εγγράφων, αιτήσεων, δηλώσεων, δικογράφων που απευθύνουν οι ιδιώτες στις δημόσιες αρχές, αντίκεινται στο άρθρο 14 παρ. 1Σ. Το ίδιο ισχύει και για τις ιδιωτικές δικαιοπραξίες που συντάσσουν οι συμβολαιογράφοι. Επομένως η διατύπωση του νόμου που εισάγει το μονοτονικό σύστημα, πρέπει να ερμηνευθεί ως μη αφορώσα τους ιδιώτες.

Επίσης η δικαστική ανεξαρτησία και η ακαδημαϊκή ελευθερία δεν συμβιβάζονται με κρατικές επιταγές προς τους δικαστές ή τους καθηγητές πανεπιστημίου να γράφουν μια ορισμένη γλώσσα σε ένα ορισμένο τονικό σύστημα.⁴²

iii Περιορισμοί στο πλαίσιο συμβατικών σχέσεων ιδιωτικού δικαίου (μισθωτική και εργασιακή σχέση).

Στο πλαίσιο συμβατικών σχέσεων ιδιωτικού δικαίου, από την σύμβαση μπορούν να προκύπτουν ειδικές δεσμεύσεις της ελευθερίας της γνώμης, κατά των οποίων δεν μπορεί να προβληθεί το άρθρο 14 παρ.1, π.χ. απαγόρευση αναρτήσεως επιγραφών ή συμβόλων από παράθυρα ή εξώστες μισθίου διαμερίσματος, που θα ασχίμαινε την πρόσοψη και θα διακινδύνευε ενδεχομένως την ειρηνική συμβίωση των συγκατοίκων της πολυκατοικίας, ή απαγόρευση κομματικής δραστηριότητας (όχι της απλής εκφράσεως πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων) στον εργασιακό χώρο, κατά το παράδειγμα των ισχυόντων στο δημοσιούπαλληλικό δίκαιο, προς διαφύλαξη, μεταξύ άλλων, της εργασιακής ειρήνης.

iv Περιορισμοί των δημοσιογράφων – Ελευθερία πολιτικού αρθρογράφου.

⁴¹ Βλ. ν. 1228 / 1982 , για την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος.

⁴² Βλ. Βελγερής Φ.Θ., Η «γλωσσική υπόθεση» ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας - Παρατηρήσεις στην απόφαση ΣτΕ 5148 / 1987, ΤοΣ 1989,95.

Η κατοχύρωση του δημοσιογράφου κατά την επιτέλεση του έργου του, είναι μια από τις πιο σημαντικές πλευρές της εξασφάλισης της ελευθερίας έκφρασης γνώμης και πληροφόρησης. Η αναγνώριση, από το άλλο μέρος, της ελευθερίας του δημοσιογράφου (του συντάκτη), έτσι ώστε να είναι σε θέση να έχει ανεξαρτησία γνώμης και ταυτόχρονα τη δυνατότητα να παρέχει αντικειμενικά την πληροφόρηση, είναι απαραίτητο στοιχείο της ελευθερίας έκφρασης γνώμης και πληροφόρησης.

Ωστόσο η σχέση εξαρτημένης εργασίας που συνδέει τον δημοσιογράφο με τον εργοδότη του (εφημερίδα ή τηλεοπτικός σταθμός), θέτει de facto περιορισμούς στην ελευθερία της έκφρασής του, ώστε να μην μπορεί να δημοσιεύσει τις προσωπικές του πολιτικές πεποιθήσεις στο έντυπο όπου εργάζεται, εφόσον βρίσκονται σε αντίθεση με τη «γραμμή» της εφημερίδας, όπως αυτή καθορίζεται από τον εργοδότη στο πλαίσιο του διευθυντικού του δικαιώματος.⁴³ Το ζήτημα της καταχρηστικότητας ή μη της καταγγελίας της σχέσεως εργασίας σ' αυτές τις περιπτώσεις έχει απασχολήσει σχετικά και τη νομολογία.

44

⁴³ Βλ. Καράκωστας Ιωάννης, Το δίκαιο των ΜΜΕ, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα 2003.

⁴⁴ Βλ. ΑΠ 298/1983, ΕλλΔνη 1983: ελευθερία έκφρασης οικονομικού συντάκτη εφημερίδας, σελ. 962

6. Ειδικά Θέματα

6.1.Εξύβριση

Η ελευθερία έκφρασης δεν παρέχει δυνατότητα εξύβρισης, ή δυσφήμισης, καθ' όσον οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων (Σ 5 § 1, Δικαίωμα Προσωπικότητας) ενδεχομένως κατά περίπτωση και από τα χρηστά ήθη αλλά και από τις διατάξεις των συμφώνων με το Σύνταγμα νόμων (που απαγορεύουν την εξύβριση). Ο κατά τον ποινικό κώδικα κολασμός των εγκλημάτων κατά της τιμής (άρθ. 361 επ.) θέτει απλές δεσμεύσεις, που είναι απόλυτα αναγκαίες προκειμένου να διαφυλάσσεται και η άσκηση των δικαιωμάτων των άλλων και η ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

6.2.Θόρυβοι

Η ελευθερία έκφρασης οριοθετούμενη από τα δικαιώματα των άλλων στο πλαίσιο της γενικής σχέσης μεταξύ των κοινωνιών του δικαίου, δεν παρέχει εξουσία πρόκλησης τέτοιων ισχυρών θορύβων ώστε να είναι αδύνατη η παραμονή και η εργασία στον ίδιο χώρο.

6.3.Ιδιωτική ζωή

Η ελευθερία έκφρασης οριοθετούμενη από τα δικαιώματα των άλλων και συγκεκριμένα από το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, δεν παρέχει εξουσία γνωστοποίησης πληροφοριών, που ανάγονται στην ιδιωτική ζωή άλλων προσώπων.

6.4.Αφισοκολλήσεις και συνθήματα

Η ελευθερία έκφρασης των πεποιθήσεων δεν παρέχει εξουσία αναγραφής συνθημάτων ή αφισοκολλήσεων στον τοίχο ξένης ιδιοκτησίας, καθόσον οριοθετείται από τα δικαιώματα των άλλων (δικαίωμα ιδιοκτησίας, Σ 17). Η αφισοκόλληση σε ξένο τοίχο χωρίς τη συγκατάθεση του ιδιοκτήτη αποτελεί ενέργεια πέρα από το δίκαιο επιτρεπόμενα όρια και επομένως δεν υπάρχει σύγκρουση δικαιωμάτων (ιδιοκτησίας – γνώμης), ούτε τίθεται ζήτημα στάθμισης. Η αφισοκόλληση κάτω από τις παραπάνω προϋποθέσεις αποτελεί παράνομη συμπεριφορά. Δεν είναι επομένως δυνατή η στάθμισή της με τη νόμιμη συμπεριφορά του άλλου μέρους της διαφοράς.

7. Συμπέρασμα

Η ελεύθερη διακίνηση ιδεών προστατεύεται επαρκώς από το Σ, ξεκινώντας από το άρθρο. 14 § 1 που κατοχυρώνει το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης και διάδοσης ιδεών γενικώς. Η ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης, αποτελεί αναμφισβήτητα θεμέλιο του κοινωνικού ιστού, εφελτήριο για περαιτέρω ανάπτυξη σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Παράλληλα αποτελεί την πεμπουσία του δημοκρατικού πολιτεύματος, καθώς προωθεί την πολυφωνία των απόψεων, τον πλουραλισμό και καθιστά εφικτό τον έλεγχο των φορέων των δημοσίων αξιωμάτων. Επομένως προκύπτει ότι η σκέψη δεν μπορεί, ούτε και πρέπει να περιορίζεται ή να αποστειρώνεται.

8. Περίληψη

Η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, αποτελεί κορυφαίο δικαίωμα της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου. Η κατοχύρωσή του έχει τεράστια σημασία τόσο για την ολοκλήρωση του ατόμου, όσο και για την εύρυθμη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το δικαίωμα αυτό δεν είναι ένα απλό ατομικό δικαίωμα, αλλά και διαπλαστικό στοιχείο της δημόσιας γνώμης. Κάθε άτομο έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να εκφράζει και να διαδίδει ελεύθερα τις ιδέες του. Ωστόσο η άσκηση του δεν είναι απεριόριστη, αλλά υπόκειται αφενός σε δεσμεύσεις ως αποτέλεσμα οριοθετήσεων και αφετέρου σε περιορισμούς εξαιτίας της εφαρμογής του δικαιώματος εντός μερικότερων έννομων σχέσεων και θεσμών.

9. Summary

The free spread of ideas is considered to be a fundamental right of the human's spiritual substance. Its constitutional consolidation is so important not only for a personality's integration, but also for the better function of Democracy. This right is not just a simple human right, but it is also an element of the public opinion. Each person has the indefeasible freedom to express, and spread his ideas. However, this right cannot be practiced arbitrarily. On the contrast, it is bounded and delimited because of its practice into several legitimate relations and institutions.

10. Νομολογία

ΣτΕ 652/1994, ΤοΣ 1995, σελ. 206

Είναι θεμιτή η απαγόρευση κατοχής και ανάγνωσης πολιτικών εντύπων μέσα στις στρατιωτικές μονάδες (άλλαξε την ΣτΕ 720/1983, ΤοΣ 1984, σελ. 113 η οποία είχε κρίνει αντισυνταγματική μια τέτοια απαγόρευση)

ΣτΕ 452/1995, ΤοΣ 1995 σελ. 960

«Αντισυνταγματική η απαγόρευση ανάγνωσης από δόκιμους αστυνομικούς στη Σχολή άσχετων με τα μαθήματα της Σχολής εντύπων».

Η απαγόρευση στους δόκιμους αστυφύλακες να εισάγουν, να κατέχουν ή να αναγιγνώσκουν σε οποιοδήποτε χώρο της Σχολής βιβλία, εφημερίδες, περιοδικά ή άλλα έντυπα τα οποία δεν σχετίζονται με τα διδασκόμενα μαθήματα, οδηγεί σε κατάλυση των άρθρων 5, 13, 14 παρ. 1 Συντ. Ναι μεν είναι δυνατόν να επιβληθούν οιοσδήποτε περιορισμοί στους δόκιμους αστυνομικούς, ως τελούντες σε ειδικό καθεστώς πειθαρχίας, όμως οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να οδηγήσουν σε στέρηση ή υπέρμετρο περιορισμό τον εν λόγω δικαιωμάτων.

ΣτΕ 2209/1977, ΤοΣ 1977, σελ 636

«Περιορισμοί της ελευθερίας της γνώμης δεν μπορούν να αναιρούν τον πυρήνα του δικαιώματος».

Το συνταγματικό δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης, των φιλοσοφικών, θρησκευτικών, πολιτικών πεποιθήσεων δύναται να περιοριστεί ως προς τους δημοσίους υπαλλήλους και τους στρατιωτικούς, χωρίς όμως οι περιορισμοί να οδηγούν στην κατάργηση του ατομικού δικαιώματος. Ως εκ τούτου ο δημόσιος υπάλληλος εκτός υπηρεσίας δικαιούται να εκφράζεται ελεύθερα.

37

ΣτΕ 1048/1975, ΤοΣ 1976, σελ. 337

«Διατύπωση από υπάλληλο γνώμης αντίθετης από εκείνη της προϊστάμενης του αρχής». Δεν θεμελιώνει πειθαρχικό παράπτωμα ή υπό δημοσίου υπαλλήλου “άσκηση κριτικής” διά της διατύπωσης επιστημονικής γνώμης εφόσον χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα, έστω κι αν είναι αντίθετη προς την προϊστάμενή του αρχή, ή την κυβέρνηση. Το άρθρο 14 Συντ. έχει εφαρμογή και στους δημοσίους υπαλλήλους. Η καθιερούμενοι ειδικοί περιορισμοί θα πρέπει να μην αναιρούν το δικαίωμα αυτό στην ουσία του. Επομένως είναι αντισυνταγματικός ο περιορισμός που επιβάλλεται και εξαρτά την άσκηση

του δικαιώματός αυτού των υπαλλήλων από προηγούμενη άδεια της αρχής. Ανεπίτρεπτη “κριτική” υφίσταται _____ εάν η διατύπωση της γνώμης γίνεται με οξύ και εριστικό ύφος και υπό μορφή αντιδικίας προς την προϊστάμενη αρχή, μαρτυρούσα την έλλειψη του προσήκοντος προς αυτή σεβασμού.

ΣτΕ 3820/1990, ΕλλΔνη 1992, σελ 220

«Διατύπωση από εκπαιδευτικό γνώμης αντίθετης από εκείνη της προϊστάμενης του αρχής». Ο εκπαιδευτικός δικαιούται να διατυπώσει τη γνώμη του σχετικά με τον τρόπο εορτασμού του Πολυτεχνείου εφόσον η γνώμη αυτή δεν περιέχει υβριστικές ή ανοίκειες εκφράσεις.

ΑΠ 298/1983, ΕλλΔνη 1983, σελ 962

«Ελευθερία έκφρασης οικονομικού συντάκτη εφημερίδας». Καταγγελία σύμβασης εργασίας οικονομικού συντάκτη εφημερίδας, διότι διορίστηκε σε θέση (Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας), σχετική με την εργασία του στην εφημερίδα, παρά την απαγόρευση του Κανονισμού. Η επιγενόμενη έκφραση εκ μέρους του φιλοκυβερνητικών απόψεων, ενώ η εφημερίδα πρόσκειται στην αντιπολίτευση, οδήγησε σε καταγγελία της συμβάσεως εργασίας. Ζήτημα γεννάται εάν ο ευμενής σχολιασμός κυβερνητικών οικονομικών μέτρων, ενόψει της ελευθερίας της έκφρασης, αποτελεί νόμιμο λόγο, καθιστώντα μη καταχρηστική την άσκηση του δικαιώματος καταγγελίας. Παραπομπή στην ολομέλεια.

ΑΠ 1241/1976, ΤοΣ 1977, σελ. 176

«Απαγόρευση αναγραφής συνθημάτων, αφισών κτλ σε ξένες οικοδομές». Αστυνομική διάταξη που απαγορεύει -για λόγους αισθητικούς προστασίας του φυσικού ή πολιτιστικού περιβάλλοντος, υγείας και της ξένης ιδιοκτησίας- την ρύπανση τοίχων ή άλλων επιφανειών διά γραφής λέξεων, φράσεων κτλ., χωρίς να αποκλείει γενικώς και απολύτως άλλους τρόπους εκφράσεως, δεν αναιρεί το συνταγματικά προστατευόμενο δικαίωμα του πολίτη προς ελεύθερη έκφραση και διάδοση των στοχασμών.

ΣτΕ 1802/1986, ΤοΣ 1987, σελ, 341

«Η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος από προηγούμενη άδεια της αρχής αίρει τον πυρήνα του δικαιώματος»
Οι ειδικοί περιορισμοί που δικαιολογούνται προκειμένου περί της ελεύθερης εκδήλωσης της σκέψης και της γνώμης των στρατιωτικών, δεν επιτρέπεται να φτάνουν μέχρι του σημείου αναιρέσεως του δικαιώματος, τέτοιο δε περιορισμό συνιστά η θέσπιση διατάξεων, με τις οποίες εξαρτάται η άσκησή του από προηγούμενη _____ άδεια της προϊστάμενης ή άλλης αρχής.

ΔιοικΕφΑθ 1834/1994, ΔιΔικ 1996, σελ 381

«Η εξάρτηση της άσκησης του δικαιώματος από προηγούμενη άδεια της αρχής αίρει τον πυρήνα του δικαιώματος» Ομοίως με τη ΣτΕ 1802/1986.

ΣτΕ 780/1981, ΤοΣ 1982, σελ 74

«Η ελευθερία της έκφρασης στον κανονισμό Αστυνομικού Σώματος» Το ατομικό δικαίωμα ελεύθερης εκδήλωσης της σκέψης και της γνώμης επιδέχεται περιορισμούς προκειμένου περί δημοσίων υπαλλήλων, αρκεί να μην αναιρείται κατ' ουσίαν. Η κατ' άρθρο 99 παρ. 3 εδαφ. Β Κανονισμού 39 Αστυνομικού Σώματος θέσπιση σε πειθαρχικό παράπτωμα της δημόσιας άσκησης κριτικής δι' εκφράσεων που αποδεικνύουν έλλειψη σεβασμού δεν αποτελεί ανεπίτρεπτο περιορισμό, εφόσον πρόκειται περί υπαλλήλων δημόσιας υπηρεσίας ειδικά οργανωμένης (αστυνομία πόλεων).

11. Νομοθεσία

- **Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.**
- **Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.**
- **Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.**

v. 1228 / 1982.

- Για την καθιέρωση του μονοτονικού συστήματος.

v. 1491 / 1984.

- «Μέτρα για την διευκόλυνση της διακίνησης των ιδεών, τον τρόπο διενέργειας της εμπορικής διαφήμισης κτλ.».

v. 1735 / 1987.

- «Προσλήψεις στο δημόσιο τομέα, κοινωνικός έλεγχος στη δημόσια διοίκηση, πολιτικά κόμματα και άλλες διατάξεις».

Γενικός Κανονισμός Υπηρεσίας στο Στρατό.

- (π.δ. 1301 / 1984).

12. Συντομογραφίες

- Συμβούλιο της Επικρατείας: **ΣΤΕ**
-
- Άρειος Πάγος : **ΑΠ**
-
- Ελεγκτικό Συνέδριο : **ΕΣ**
-
- Εφετείο Αθηνών : **ΕφΑΘ**
-
- Το Σύνταγμα (περιοδικό): **ΤοΣ**
-
- Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό): **ΔΤΑ**
-
- Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου (περιοδικό) : **ΕΔΔΔ**
-
- Διοικητική Δίκη (περιοδικό) : **ΔιΔικ**
-
- Ποινικά Χρονικά (περιοδικό): **ΠοινΧρον**
-
- Νομικό Βήμα (περιοδικό) : **ΝοΒ**
-
- Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό) : **ΕΛΛΔνη**
-
- Βλέπε : **ΒΛ.**
-
- Σελίδα(ες) : **σελ.**
-
- Όπου παραπάνω: **όπ. παρ.**

13. Λήμματα

Ανθρώπινη αξία

Human value

Γνώμη

Opinion

Ελευθερία διάδοσης των ιδεών

Free spread of ideas

Εξύβριση

Vilification

Κριτική / σάτιρα

Criticism / satire

Πληροφορία

Information

Συνείδηση

Conscience

Γλώσσα

Language

Ελευθερία αποσιώπησης

Freedom of suppression

Ελευθερία έκφρασης των ιδεών

Freedom of expression

Ιδέα

Idea

Πεποιθήσεις

Beliefs

Στοχασμός

Thought

Χρηστά ήθη

Good morals

14. Βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος Ν., Η Συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, 1992.

• **Βεγλερής Φ.Θ.**, Η «γλωσσική υπόθεση» ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας - Παρατηρήσεις στην απόφαση ΣτΕ 5148 / 1987, ΤοΣ 1989.

• **Δαγτόγλου Π.Δ.**, Ατομικά Δικαιώματα, εκδ.Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005.

• **Δημητρόπουλος Α.Γ.**, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό μέρος, τόμος Γ – ημίτομος Ι, Σάκκουλας 2005, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

• **Δημητρόπουλος Α.Γ.**, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό μέρος, τόμος Γ – ημίτομος ΙΙ.

• **Ζήρης Π.**, Φεμινισμός, πορνογραφία και ελευθερία της γνώμης, ΤοΣ 1992.

• **Καννελούπουλος Ν.**, Η κομματική δραστηριότητα των δημοσίων υπαλλήλων, 1990.

• **Κανέλλοπούλου Ν. / Μακροδημήτρης Ν. / Χρυσανθάκης Χ.**, Το Σύνταγμα και τα πολιτικά δικαιώματα των δημοσίων υπαλλήλων, 1993.

• **Καράκωστας Ι.**, Προσωπικότητα και τύπος, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2000.

• **Καράκωστας Ι.**, Το δίκαιο των ΜΜΕ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2003.

• **Κασιμάτης Γ.**, Η αντισυνταγματικότητα της απαγόρευσης των αφισοκολλήσεων, ΤοΣ 1977.

34

• **Κολύρης Φ.**, Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης και η οριοθέτηση της περιύβρισης και δυσφήμισης της δημόσιας αρχής, Σύμμεικτα Φ. Βεγλερή, 1988.

• **Κόρσος Δ.**, Υπάρχει εκ του Συντάγματος πλαίσιο ελευθερίας των δημοσίων διοικητικών υπαλλήλων προς εκδηλώσεις υπέρ πολιτικών κομμάτων; ΤοΣ 1987.

• **Κρουσταλάκης Ε.** Οι Συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1986.

• **Κτιστάκη Σ.** Δημοσιούπαλληλικό Δίκαιο και ΕΣΔΑ εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2004.

• **Μαυριάς Κ.**, Η ελευθερία του πολιτικού λόγου κατά το Σύνταγμα των Η.Π.Α., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1978.

• **Τάχος Α.**, Θεμελιώδεις υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, 1981.

- **Τσακυρίδης Σ.**, Η ελευθερία του λόγου στις Η.Π.Α., εκδ.Π.Ν. Σάκκουλα 1997.
- **Χρυσόγονος Κ.**, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.

15. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

- <http://www.humanrightsinitiative.org/>
- <http://www.ohchr.org/>
- <http://www.amnesty.org>
- http://www.fidh.org/_news.php3
- www.law.uoa.gr/~adimitrop
- <http://www.jurisconsultus.gr/pubs/uploads/1872.pdf>
- <http://www.jurisconsultus.gr/pubs/uploads/211.pdf>
- <http://www.jurisconsultus.gr/pubs/uploads/2540.pdf>